

ARMATA ROMANĂ ÎN MOESIA INFERIOR¹

FLORIAN MATEI-POPESCU

Introducere

Partea introductivă cuprinde mai întâi un scurt excurs asupra rolului armatei în statul roman și asupra importanței studierii armatei romane în epoca modernă și contemporană. Mai departe, capitolul de introducere prezintă un cuprinzător stadiu al cercetării, care trece în revistă principalele lucrări dedicate studiului prezenței armatei romane pe teritoriul provinciei romane Moesia Inferior. Sunt astfel amintite contribuțiile mai vechi ale lui B. Filow², H. van de Weerd³, Em. Ritterling⁴, W. Wagner⁵ sau ale cercetătorului român V. Christescu⁶; apoi contribuțiile fundamentale de la mijlocul anilor '50, cum ar fi lucrările lui A. Passerini⁷, G. Forni⁸ sau K. Kraft⁹, multe dintre ele, ca și cele mai vechi, în special articolul lui Em. Ritterling, considerate și astăzi fundamentale în istoriografia problemei. Sunt apoi prezentate și lucrările mai noi, datorate în special autorilor români și bulgari¹⁰ sau cercetătorilor polonezi, implicați de 40 de ani în săpăturile arheologice de la Novae (Bulgaria), castrul legiunii *I Italica* timp de mai

¹ Textul de față constituie rezumatul tezei de doctorat, susținute public pe data de 6 iulie 2009, la Facultatea de Istorie a Universității din București. Comisia a fost formată din conf. Ecaterina Lung, președinta comisiei, prof. Constantin C. Petolescu, conducătorul tezei, și din următorii membri: prof. Alexandru Barnea, prof. Ioan Piso și prof. Al. Suceveanu.

² B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig, 1906.

³ H. van de Weerd, *Études historiques sur trois légions romaines du Bas-Danube (V Macedonica, XI Claudia, I Italica)*, Leuven-Paris, 1907.

⁴ E. Ritterling, RE XII, 1925, col. 1572–1586, legiunea V Macedonica; col. 1407–1417, legiunea I Italica; col. 1690–1705, legiunea XI Claudia.

⁵ W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien, und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938.

⁶ V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937.

⁷ A. Passerini, *Legio*, DE IV, 1949, p. 549–624.

⁸ G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano-Roma, 1953.

⁹ K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951.

¹⁰ A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977; R. Ivanov, *Das römische Verteidigungssystem an der unteren Donau zwischen Dardicium und Durostorum (Bulgarien) von Augustus bis Maurikios*, 78. BerRGK, p. 467–640.

bine de trei secole¹¹. În general, se poate observa că lucrările românești și bulgărești suferă de restrângerea tratării subiectului la granițele actuale, neținând seama de faptul că realitățile geografice și administrative antice nu au nimic în comun cu granițele trasate în epoca modernă. Dacă pentru epoca comunistă o astfel de limitare ar fi putut să pară justificată ca urmare a politicilor de restrângere a contactelor directe și de izolare a ambelor state, după anul 1989 această supărătoare amprență ar fi trebuit să dispară. Totuși, din păcate, cu unele excepții foarte recente, cum ar fi lucrarea lui I. Boyanov¹², nu s-a întâmplat așa. Nu în ultimul rând, lucrarea lui T. Sarnowski, de departe cea mai completă la momentul publicării, este greu accesibilă din pricina barajului lingvistic, doar o parte fiind publicată în altă limbă decât cea poloneză, și anume partea referitoare la prezența militară romană în nordul Pontului Euxin, publicată sub forma unui articol extins într-o revistă, în același an¹³. În pofida handicapului lingvistic, lucrarea lui T. Sarnowski rămâne, totuși, cea mai importantă referință privind armata romană din Moesia Inferior, după articolul lui Em. Ritterling.

În a doua parte a introducerii sunt prezentate condițiile istorice și preliminariile organizării provinciei Moesia Inferior, provincie fondată în anul 86, prin scindarea provinciei Moesia, și care și-a păstrat, în linii generale, granițele (cu excepția unor rectificări ale graniței sudice, dinspre provincia Thracia) și organizarea până în timpul domniei împăratului Aurelian, când fondarea unei noi provincii Dacia, la sudul Dunării, a dat peste cap sistemul de organizare anterior.

Apoi am considerat necesar a aminti câteva lucruri despre organizarea militară a acestui teritoriu, insistând asupra prezenței militare romane și în alte puncte, în afară de limesul danubian, mai ales în nordul Mării Negre, dar și la Montana. De asemenea, sunt amintite și ultimele noutăți în ceea ce privește flota militară romană, *classis Flavia Moesica*, neinclusă în acest studiu, având în vedere existența unei lucrări de dată relativ recentă, care tratează pe larg acest subiect¹⁴.

În continuare sunt adăugate câteva considerații în ceea ce privește granița nordică a provinciei, așa numitul *limes Moesiae inferioris*. De altfel, trebuie să amintesc că problematica arheologică a prezenței militare romane pe teritoriul provinciei Moesia Inferior a fost doar parțial atinsă în acest studiu. Acolo unde există informații arheologice privind epoca în discuție, ele au fost menționate, dar nu am dorit să dedic un capitol separat problematicii legate de arheologia militară a acestei provincii, aspectul respectiv putând deveni în sine obiectul unui studiu

¹¹ T. Sarnowski, *L'armée romaine en Mésie Inférieure et sur la côte Nord du Pont Euxin*, Varșovia, 1988 (în poloneză cu rezumat în limba franceză).

¹² I. Boyanov, *Rimskite veterani v Dolna Misiya i Trakiya (I–III v.)*, Sofia, 2008.

¹³ T. Sarnowski, *Das römische Heer im Norden des Schwarzen Meeres*, ArchWarszawa 38, 1988, p. 61–97.

¹⁴ O. Bounegru, M. Zahariade, *Les forces navales du Bas Danube et de la Mer Noire aux Ier-VIe siècles*, Colloquia Pontica 2, Oxford, 1996. Totuși, ca urmare a încurajării conducătorului de doctorat și a membrilor comisiei, în varianta pregătită pentru publicare, am decis să includ, ca un capitol separat, studiul asupra flotei dunărene.

separat¹⁵. Din acest punct de vedere, demersul meu este unul epigrafico-istoric, cu un loc important acordat prosopografiei și nu unul care dorește să studieze exhaustiv prezența armatei romane în această zonă a Imperiului Roman.

I. Legiunea V Macedonica

Acest capitol a fost împărțit în cinci părți: o primă parte dedicată istoriei legiunii, de la primele menționări până la crearea provinciei Moesia Inferior¹⁶; o doua parte încearcă să refacă istoria legiunii, din momentul apariției acestei provincii până în anul 168, când legiunea a fost mutată în Dacia, la Potaissa¹⁷, urmărind prezența ei la Oescus, implicarea în războiul dacic al lui Traian și mutarea la Troesmis, în nord-vestul Dobrogei; în partea a treia este prezentată o prosopografie completă a legiunii în perioada în care s-a aflat la Troesmis; a patra parte amintește, pe scurt, momentul retragerii legiunii din Dacia, în vremea lui Aurelian și reșezarea ei la Oescus, acolo unde staționase în secolul I; ultima parte prezintă o scurtă tipologie a ștampilelor acestei legiuni.

Legiunea *V Macedonica*, atestată încă din epoca lui Augustus, s-a aflat încă de pe atunci în zona balcanică, cel mai probabil în provincia Macedonia, poate împreună cu legiunea *XX*, atestată la Reselec¹⁸ și cu legiunea *X Fretensis*, atestată la Amphipolis¹⁹. Legiunea *V Macedonica* nu este identică, cum s-a presupus, cu legiunea *V Gallica*, a cărei istorie, destul de neclară, poate fi totuși refăcută independent de istoria legiunii aici în discuție²⁰.

În momentul în care armata provinciei Macedonia a fost mutată spre nord și comanda acesteia a fost trecută unui *legatus Augusti pro praetore*, legiunea *V Macedonica* a devenit, împreună cu legiunea *IV Scythica*, parte a armatei provinciei

¹⁵ M. Zahariade, N. Gudea, *The Fortifications of Lower Moesia (AD 86–275)*, Amsterdam, 1997; N. Gudea, *Der untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der moesischen Nord- und Westküste des Schwarzen Meeres. Limes et Litus Moesiae inferioris (86–275 n. Chr.)*, Sonderdruck aus Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 52, 2005, p. 319–566.

¹⁶ Vezi și Fl. Matei-Popescu, în L. Mihăilescu-Bîrliba, O. Bounegru (eds.), *Studia historiae et religionis Daco-Romanae. In honorem Silvii Sanie*, București, 2006, p. 379–399.

¹⁷ M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987.

¹⁸ CIL III 7452 = ILS 2270 = ILB 179: „*L. Plinius Sex. f. / Fab. domo Trumplia / mil. leg. XX / annorum XLV / stipendiorum XVII / hic situs est. / Testamento fieri / iussit. / Secundus / L. Plini et P. Mestri / libertus fecit*”. Pentru un comentariu al inscripției vezi R. Syme, *Danubian Papers*, București, 1971, p. 61–64.

¹⁹ AnnÉp 1936, 18: „*Imp. Caesare / divi f. Aug. / L. Tario Ruf(o) pro / pr(aetore) / leg. X Fret. / pontem fecit*”; B. E. Thomasson, *Legatus. Beiträge zur römischen Verwaltungsgeschichte*, Stockholm, 1991, p. 40–41, îl consideră pe acesta (*legatus Augusti pro praetore*).

²⁰ K. Strobel, în Y. Le Bohec (ed.), *Les Légions de Rome sous le Haut-Empire. Actes du Congrès de Lyon (17–19 septembre 1998)*, Lyon, 2000, p. 522–523 și p. 518. Vezi contra aserțiunea lui L. Keppie, în *Legions and Veterans. Roman Army Papers 1971–2000*, Mavors 12, Stuttgart, 2000, p. 183: „*Legion V Gallica is almost certainly the later V Macedonica*”.

Moesia²¹. În epoca lui Tiberius este atestată în zona vestică a provinciei, devenită ulterior provincia Moesia Superior²², pentru ca în anul 44 să fie atestată la Oescus²³.

Începând cu anul 46, frontiera nordică a provinciei s-a întins spre est, legiunea *VIII Augusta* ocupând castrul de la Novae. Cândva în anul 56/57, legiunea *IV Scythica* a fost mutată în Orient, iar legiunea *V Macedonica* și *VIII Augusta* au compus armata acestei provincii, până în jurul anului 62, când legiunea *V Macedonica* a fost trimisă să ia parte la expedițiile orientale din timpul lui Nero. Peregrinările legiunii în această regiune s-au încheiat de abia în anul 71, după ce luase parte și la războiul iudaic din ultima parte a domniei lui Nero și prima parte a domniei lui Vespasian. Revenind în Moesia, legiunea a reocupat castrul de la Oescus, pe care nu l-a părăsit decât după prima expediție dacică a lui Traian, când, din motive strategice, a fost mutată la Troesmis. Legiunea a participat cu întregul efectiv la războiul dacic al lui Traian, motiv ca legatul ei să fie decorat. La Troesmis, legiunea a staționat până în anul 161, când a fost trimisă să ia parte la expediția parthică a lui Lucius Verus. După întoarcerea din această expediție, a fost trimisă la Potaissa, în contextul tulburărilor grave din anul 168, loc unde a staționat până la sfârșitul stăpânirii romane în Dacia. După plecarea legiunii de la Troesmis, canabele legiunii, probabil împreună cu așezarea civilă anterioară, au fost ridicate la rangul de municipiu de către Marcus Aurelius, după cum o demonstrează o parte a unei *lex municipii Troesmensis*, păstrată pe niște tabule de bronz, ajunse în Occident prin traficul de antichități²⁴.

În vremea împăratului Aurelian, legiunea *V Macedonica* a fost mutată din nou la sudul Dunării, în momentul abandonării Daciei, reocupând vechiul castru de la Oescus, unde a rămas și în epoca târzie.

II. Legiunea I Italica

Acest capitol a fost împărțit în patru părți: prima parte a fost dedicată istoriei legiunii din momentul formării ei, la 20 septembrie 66/67, și până la mutarea ei la

²¹ Tacitus, *Ann.* IV 5, 3: „..., ripamque Danuvii legionum duae in Pannonia, duae in Moesia attinebant,...”.

²² CIL III 1698 = CIL III 13813b.

²³ *AnnÉp* 1957, 286 = ILB 1.

²⁴ Singurele informații directe se regăsesc într-un studiu general al lui W. Eck, *Chiron* 37, 2007, p. 55: „Ein Kapitel aus einem Stadtgesetz für das Municipium Troesmis in Niedermösien, das zum Teil erhalten, aber noch nicht publiziert ist, zeigt nämlich, dass noch in der Spätzeit Marc Aurels, in der dieses Stadtgesetz abgefasst und auf Bronzetafeln geschrieben wurde, Wahlen vorausgesetzt werden müssen. Denn es wurden Vorkehrungen gegen die Abgabe von zwei Stimmtäfelchen durch dieselbe Person getroffen. Solche Regeln kennen wir aus den bisherigen Stadtgesetzen nicht. Es kann sich also nicht einfach um tralatizisches Gut im Stadtgesetz von Troesmis gehandelt haben; das zeigt alleine schon die Abfolge der Kapitel, die keineswegs den spanischen *leges municipales* entspricht. Es scheint sich in der *lex* für das *municipium Troesmis* eher um eine Zusammenstellung von Regeln zu handeln, die spezifisch für Troesmis bestimmt waren”. La nota 26 se citează titlul acestui capitol din lege: *De poena eius qui duas pluresve tabellas in cistam deiecerit* (Despre pedeapsa celui care va introduce în cutia de vot două sau mai multe tăblițe de vot).

Novae, imediat după victoria lui Vespasian din războiul civil din anul 69; a doua parte a capitolului reface istoria legiunii la Novae, până spre sfârșitul secolului al III-lea; a treia parte este dedicată unei prosopografii a legiunii în această perioadă; ultima parte este o prezentare succintă a principalelor tipuri de ștampile tegulare folosite.

Legiunea *I Italica* a fost fondată cu scopul de a participa la o expediție a împăratului Nero spre Orient, la Porțile Caspice²⁵. Precipitarea evenimentelor și apoi dispariția fizică a ultimului iulio-claudian au schimbat destinul acestei legiuni, care a fost apoi trimisă în zona nord italică sau în sudul Galliei. A fost implicată în războaiele civile din anul celor patru împărați, susținându-l pe Vitellius. A participat și la bătălia de la Bedriacum și la bătălia de la Cremona. După prima bătălie a intrat victorioasă în Roma, după a doua a fost trimisă pe limesul danubian. A ocupat castrul de la Novae, rămas liber după mutarea legiunii *VIII Augusta* pe teritoriul Galliei. Legiunea a staționat aici până în epoca târzie romană, fiind, practic, legiunea care și-a pus, alături de legiunea *XI Claudia*, începând cu secolul al II-lea, amprenta asupra istoriei acestui spațiu. De altfel, partea prosopografică a acestui capitol înregistrează numărul cel mai mare de ofițeri și militari cunoscuți, datorită numeroaselor inscripții descoperite în urma săpăturilor bulgaro-poloneze de la Novae. Mai departe, capitolul înregistrează prezența legiunii, în cele mai diverse zone ale provinciei, de la nordul Mării Negre, până în vest, la Montana. Interesant de observat este faptul că, după mutarea în Dacia a legiunii *V Macedonica*, comanda vexillațiilor armatei romane din nordul Mării Negre a revenit tribunilor angusticlavi ai legiunii *I Italica*.

III. Legiunea XI Claudia pia fidelis

Acest capitol a fost la rândul lui împărțit în patru părți: prima parte a fost dedicată istoriei legiunii până în momentul transferării ei pe teritoriul Moesiei Inferior; a doua parte a fost dedicată istoriei legiunii în Moesia Inferior; în a treia parte este prezentată o prosopografie a legiunii, evident pentru perioada în care a staționat la Durostorum; ultima parte este dedicată unei scurte tipologii a ștampilelor tegulare ale acestei legiunii, în perioada în care a staționat în Moesia Inferior.

Legiunea *XI Claudia pia fidelis* este cea mai nouă legiune de pe teritoriul Moesiei Inferior. Existența ei este foarte timpurie, fiind implicată, după toate probabilitățile, în bătălia de la Actium²⁶. După o istorie de mai bine de un secol,

²⁵ Suetonius, *Nero*, 19, 3: „Parabat et ad Caspiae portas expeditionem conscripta ex Italicis senum pedum tironibus (aproximativ 1,77 m) nova legione, quam Magni Alexandri phalangem appellabat”. Vezi și Cassius Dio, *LV*, 24, 2 și inscripția ILS 2295 = ILB 282, dedicată zeilor militari (MNA L 146, aflată în acest moment la Muzeul Militar Național din București), unde este păstrată data de 20 septembrie, considerată ca fiind data de fondare a legiunii (*dedic(atum) XII kal(endis) Oct(obr)ibus*).

²⁶ CIL V 2501: „M. Billienus M. f. Rom(ilia) Actiacus legione XI, proelio navali facto in coloniam deductus”.

care a purtat-o pe la Burnum în Dalmația, unde în anul 42 i s-a acordat, împreună cu legiunea VII, epitetul de *Claudia pia fidelis*, pentru modul în care s-au comportat în timpul rebeliunii guvernatorului *Furius Camillus Scribonianus*, a fost apoi dislocată la Vindonissa, pe limesul Germaniei superior. Apoi, imediat după anul 101, de când datează ultima atestare în această zonă, legiunea este adusă pe teritoriul Moesiei Inferior. După toate probabilitățile, primul loc în care legiunea a staționat pe teritoriul Moesiei Inferior, între cele două expediții dacice ale lui Traian, a fost Oescus, după ce în prealabil legiunea V *Macedonica* fusese mutată la Troemis. Din acest loc datează cele mai timpurii dovezi ale prezenței acestei legiuni la Dunărea de Jos. Cândva, după sfârșitul celei de a doua expediții dacice, această legiune este așezată la Durostorum, unde a staționat până la sfârșitul secolului al III-lea și chiar și în epoca romană târzie.

IV. Trupele auxiliare²⁷

Acest capitol a fost împărțit în patru părți: o parte dedicată trupelor de cavalerie (*alae*); o parte dedicată cohortelor; o parte dedicată formațiunilor de tip *numeri*, ultima parte fiind dedicată unor concluzii speciale, în ceea ce privește evoluția structurii unităților auxiliare ale Moesiei Inferior până la sfârșitul secolului al III-lea.

Pe teritoriul provinciei Moesia Inferior au staționat, de-a lungul istoriei acestei provincii, 10 *alae*, 32 cohorte și între 2 și 4 *numeri*.

Astfel, aproximativ de la începutul domniei lui Vespasian până la sfârșitul domniei lui Traian, pe teritoriul provinciei au staționat, după cum urmează, trupele: *alae* – *Vespasiana Dardanorum*, *I Flavia Gaetulorum*, *I Pannoniorum*, *I Claudia Gallorum*, *(I) Gallorum Flaviana*, *Gallorum Aetorigiana*, *(I) Hispanorum*, *II Hispanorum et Aravacorum*, *I Asturum* și cohortele – *I Raetorum*, *I Bracaraugustanorum*, *I Lusitanorum Cyrenaica*, *I Augusta Nerviana Pacensis milliaria Brittonum* (atestată și sub numele *I Brittonum milliaria*), *II Brittonum Augusta Nerviana Pacensis milliaria*, *I Flavia Commagenorum*, *I Sugamborum tironum*, *I Sugamborum veterana*, *II Chalcidenorum*, *II Lucensium*, *II Bracaraugustanorum*, *II Flavia Bessorum*, *II Gallorum*, *III Gallorum*, *IV Gallorum*, *VII Gallorum*, *(I) Ubiorum*, *I Tyrriorum*, *I Lepidiana c. R.*, *II Flavia Brittonum*, *I Hispanorum veterana*, *II Mattiacorum*. Sunt atestate, deci, 9 *alae* și 22 de cohorte, adică un efectiv complet de aproximativ 4500 de călăreți și 12000 de soldați care au activat în cohorte, pedestrași sau călăreți. Avem de-a face cu o forță militară de aproximativ 16500 de soldați. Această situație se schimbă odată cu participarea unor trupe din această provincie la operațiunile din cele două expediții dacice ale împăratului Traian, când o parte dintre aceste unități au rămas în teritoriul nou cucerit, fiind apoi menționate în diplomele provinciei Dacia

²⁷ Vezi și Fl. Matei-Popescu, SCIVA (52–53, 2001–2002 (2004), p. 173–242.

Inferior: *I Asturum*, *I Claudia Gallorum Capitoniana*, (*I Hispanorum*, *II Flavia Bessorum*, *I Bracaraugustanorum*, *I Flavia Commagenorum*, *I Augusta Nerviana Pacensis milliaria Brittonum*, *II Gallorum*, *I Hispanorum veterana*, *I Tyriorum* și (*I Ubiorum*)²⁸. Astfel, din numărul total al trupelor auxiliare din provincia Moesia Inferior, un număr de trei *alae* și nouă cohorte au fost transferate în Dacia Inferior și nu se vor mai întoarce niciodată în provincia de unde au fost dislocate²⁹. O discuție separată merită *ala (I) Hispanorum*, atestată mai întâi în 119–120, printre trupele auxiliare ale Daciei Superior și *Gallorum Aetorigiana*, atestată în 122, printre trupele auxiliare ale Daciei Inferior, pentru ca apoi să fie redislocată în Moesia Inferior, cândva înainte de anul 127. De asemenea, cohorta *I Ubiorum*, atestată la început în Dacia Inferior, poate fi regăsită mai târziu printre unitățile auxiliare ale Daciei Superior.

În linii generale, structura trupelor auxiliare ale Moesiei Inferior a rămas neschimbată, cu unele excepții, până în secolul al III-lea. Putem afirma că în cursul secolului al II-lea a staționat un efectiv fix de cinci *alae*, adică aproximativ 2500 de călăreți și în jur de zece cohorte, dintre care două sunt *milliariae*, adică aproximativ 6000 de soldați, pedestrași și călăreți.

Despre situația efectivelor militare din secolul al III-lea, mai puțin cunoscută, în comparație cu situația anterioară, se poate afirma că nu a înregistrat schimbări masive. Astfel, următoarele unități sunt atestate direct: *alae* – *I Vespasiana Dardanorum*, *I Flavia Gaetulorum*, *I Gallorum Aetorigiana*, *II Hispanorum et Aravacorum*, și cohortele – *I Bracarorum c. R.*, *II Flavia Brittonum*, *I Cilicum milliaria*, *I Cisipadensium*, *Gemina Dacorum milliaria*, *III collecta c. R.* și *II reducum*. După cum se observă, toate aceste trupe au fost atestate în Moesia Inferior și la sfârșitul secolului al II-lea, singurele noutăți fiind revenirea din Thracia a cohorții *II Mattiacorum* și apariția a trei cohorte noi: *Gemina Dacorum milliaria* și *III collecta c. R.*, ambele atestate la Montana, și *II reducum*, atestată la *Sostra*. Tot din secolul al III-lea datează și singurele atestări sigure de existență a unor formațiuni militare neregulate, de tip *numeri*.

Concluzii

Pe teritoriul provinciei romane Moesia Inferior au staționat, în perioada de existență a acestei provincii, trei legiuni, dislocate în momente și cu ocazii diferite, și 44-46 de trupe auxiliare (10 *alae*, 32 cohorte și între 2 și 4 *numeri*), dislocate, la fel, în momente și cu ocazii diferite. Numărul aproape maxim de unități, atât legiuni, cât și trupe auxiliare, prezent la un moment dat pe teritoriul provinciei, s-a

²⁸ Pentru istoria trupelor auxiliare din provinciile dacice vezi C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002.

²⁹ Vezi încă C.C. Petolescu, Fl. Matei-Popescu, în I. Piso (coord.), *Die Römischen Provinzen. Begriff und Gründung (Colloquium Cluj-Napoca, 28. September-1. Oktober 2006)*, Cluj-Napoca, 2008, p. 357–367.

înregistrat în timpul împăratului Traian. În acel moment, un calcul simplu ne arată că, pe lângă cei aproximativ 15000 de legionari, în provincie staționau 4500 de călăreți din *alae* (9 *alae quingenariae*) și 12000 de călăreți și pedestrași din cohorte (20 *cohortes quingenariae* și 2 *cohortes milliariae*). Suma ne indică un efectiv de aproximativ 29500 de soldați. Cifra este, evident, orientativă. După cum se știe, numărul exact al militarilor aflați la un moment dat într-o unitate nu poate fi cunoscut iar, din evidența păstrată pe papyri, se observă că unitățile nu erau aproape niciodată complete. Cu toate acestea, ne putem face o impresie asupra numărului important de militari, staționați până la începutul domniei lui Hadrian pe teritoriul Moesiei Inferior.

După sfârșitul războiului dacic al lui Traian și transformarea vechiului regat al lui Decebal în provincie romană, o parte a teritoriului nord-dunărean, mai precis acea parte care a format apoi provincia Dacia Inferior și cea mai mare parte a teritoriului Munteniei de astăzi, a rămas sub controlul armatei din Moesia Inferior, o parte însemnată dintre trupele auxiliare ale acestei provincii fiind dislocate la nordul Dunării. Aceste unități au format apoi, începând cu domnia lui Hadrian, armata provinciei Dacia Inferior. Practic, începutul domniei lui Hadrian constituie momentul în care întregul sistem defensiv roman de la Dunărea de Jos a căpătat forma pe care a păstrat-o, cu puține excepții (mutarea legiunii *V Macedonica* pe teritoriul Daciei, la Potaissa, în timpul domniei lui Marcus Aurelius), până la sfârșitul secolului al III-lea, când Aurelian retrage armata din Dacia și așează legiunea *XIII Gemina* la Ratiaria și legiunea *V Macedonica*, din nou, la Oescus.

După mutarea legiunii *V Macedonica* la Potaissa, pe teritoriul provinciei Moesia Inferior au rămas numai două legiuni, *I Italica* și *XI Claudia*, și 14 trupe auxiliare (5 *alae* și 9 cohorte, dintre care una *milliaria*, *I Cilicum*): în total, un efectiv de aproximativ 17500 de soldați, la care trebuie adăugați, bineînțeles, cei care serveau în *classis Flavia Moesica*. Zona limes-ului Dunării de Jos, ce fusese sub supravegherea legiunii *V Macedonica*, a intrat sub supravegherea legiunii *I Italica*, după cum arată descoperirile epigrafice. Atestări epigrafice ale legiunii de la Durostorum nu apar la nord de Capidava, cu excepția zonei central nordice, mai precis zona Slava Rusă, ce pare a se fi aflat sub supravegherea legiunii *XI Claudia*.

Structura și componența armatei romane din Moesia Inferior au rămas apoi aproape neschimbate până spre sfârșitul secolului al III-lea, mai precis până în momentul domniei lui Aurelian, acțiunile sale prefigurând de fapt ampla reorganizare a armatei și a limes-ului roman în epoca târzie. Din aceste motive, am decis ca analiza mea să se oprească la domnia acestui împărat.

Nu trebuie, de asemenea, uitat faptul că armata Moesiei Inferior a constituit și garnizoana permanentă a fortificațiilor romane de la nordul Mării Negre, de la Tyras, Olbia și din peninsula Crimeea, mai ales de la Chersones³⁰.

³⁰ T. Sarnowski, *Das römische Heer im Norden des Schwarzen Meeres*, ArchWarszawa 38, 1988, p. 61–97.

La finalul tezei de doctorat am inserat și două *addenda*. Primul a fost dedicat participării legiunilor și trupelor auxiliare din Moesia Inferior la expedițiile dacice ale lui Traian³¹. Al doilea prezintă lista vexillațiilor armatei din Moesia Inferior, care are mai multe unități sau ale căror unități nu sunt numite. În primul *addendum*, am încercat să demonstrez că în Moesia Inferior nu se observă acțiuni de întărire a forței militare înainte de începutul primului război dacic, așa cum se observă în provinciile Pannonia și Moesia Superior. De asemenea, atât legiunile, cât și trupele auxiliare ale acestei provincii nu au vreun rol în desfășurarea acțiunilor militare din prima parte a primului război dacic. Abia după atacul din iarna anului 101–102 armata acestei provincii este întărită cu noi legiuni și cu cel puțin două cohorte *milliariae*, care vor acționa la nord de Dunăre. Teritoriul cucerit a făcut parte din provincia Moesia Inferior până în momentul reorganizărilor din vremea lui Hadrian, când o parte a sa a devenit provincia Dacia Inferior, a cărei armată a fost formată, aproape exclusiv, din trupe care staționaseră anterior pe teritoriul Moesiei Inferior.

Trebuie să menționez că am ales să nu intru în spinoasa problemă a religiei militarilor, întrucât și ea se poate constitui într-un studiu în sine și chiar a făcut, de curând, subiectul unei teze de doctorat, susținută de un coleg bulgar, O. Alexandrov, la Veliko Tărnovo³², urmând a fi publicată în viitorul apropiat.

În completarea tezei mele sunt adăugate o listă de abrevieri, o bibliografie selectivă, precum și o serie de tabele, ce sintetizează diverse aspecte discutate în cuprinsul tezei (listele legaților de legiuni și ai tribunilor; lista comandanților trupelor auxiliare; diplomele militare ale provinciei Moesia Inferior).

³¹ Vezi și Fl. Matei-Popescu, *Argesis. Studii și Comunicări. Seria Istorie (Pitești) 13*, 2004, p. 123–129; Fl. Matei-Popescu, O. Țentea, în E.S. Teodor, O. Țentea, *Dacia Augusti provincia. Crearea provinciei. Actele simpozionului desfășurat în 13–14 octombrie 2006 la Muzeul Național de Istorie a României*, București, 2006, p. 75–120; Fl. Matei-Popescu, în S. Nemeti, Fl. Fodorean et alii (ed.), *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca, 2007, p. 290–300.

³² O. A. Alexandrov, *Religiyata v rimskata armiya v Dolna Misiya*, avtoreferat, Veliko Tărnovo, 2007.

Abrevieri

AIIC	Anuarul Institutului de Istorie, Cluj
AJA	American Journal of Archaeology, Boston
ArchKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași
BayerVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter, München
BMJV	Buletinul Muzeului Județean Vlașca, Giurgiu
CAH	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CAB	Cercetări Arheologice în București
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CRAI	Comptes-Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris
EAIVR	<i>Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României</i> , sub red. C. Preda, București, 1994
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice, București
MemAnt	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
OxfJA	Oxford Journal of Archaeology
PAS	Prähistorische Archäologie Südosteuropas, Berlin
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München
PMMB	Publicațiile Muzeului Municipal București, București
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
RA	Revue Archéologique, Paris
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SP	Studii de Preistorie, București
TD	Thraco-Dacica, București
UPA	Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Berlin
VAHD	Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split
ZborRadBeograd	Zbornik Radova Vizantinoški Institut, Belgrad

